

Wojciech Fijałkowski

Ogród królewski w Wilanowie i jego współczesna rewaloryzacja

Ochrona Zabytków 49/2 (193), 109-125

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wojciech Fijałkowski

OGRÓD KRÓLEWSKI W WILANOWIE I JEGO WSPÓŁCZESNA REWALORYZACJA

ANALIZA HISTORYCZNO-ARTYSTYCZNA¹

Ogród barokowy Jana III (1682–1696)

Ogród królewski w Wilanowie, opromieniony blaskiem legendy Jana III Sobieskiego, jest jednym z najlepiej zachowanych zabytków barokowej sztuki ogrodowej w Polsce. Kiedy w 1677 r. Jan III nabył podwarszawską wieś Milanów, przemianowaną wkrótce przez niego na Wilanów, zastał tu „pałac dopiero co zaczęty”, który dla swej wygody postanowił ukończyć, „ogród i inne budynki wystawić, poddanych założyć i osadzić”².

Zastane przez monarchę mury fundamentowe dawnej rezydencji Bogusława Leszczyńskiego z połowy XVII w., a także rozpoczęty już zespół zabudowań folwarcznych, przesądziły w znacznej mierze o koncepcji planistycznej założenia pałacowo-ogrodowego królewskiego Wilanowa, ukazanego na planie Adolfa Boya z 1682 roku. Założenie to, utrzymane w konwencji *entre cour et jardin*, oparte zostało o typową dla kompozycji barokowych oś symetrii, stanowiącą kręgosłup całego układu przestrzennego. Biegła ona od monumentalnej bramy wjazdowej przez dwudzielny dziedzińiec pałacowy, korpus środkowy pałacu, górny i dolny taras ogrodowy aż do mostu na jeziorze. Akcentowały ją dodatkowo: mała kamienna brama prowadząca z dziedzińca przedniego na *cour d'honneur*, fontanna na górnym tarasie i dwubiegowe schody z grotą pod ich podestem. Przedłużeniem tej osiowości był od zachodu wąski kanał, od wschodu zaś prosta droga po drugiej stronie jeziora, prowadząca ku Kępie Zawadowskiej. Po obu stronach osi wzniesiono symetrycz-

nie zabudowania gospodarcze dziedzińca przedniego — stajnie, spichrze i wozownie.

Sam ogród rozłożony na dwóch poziomach, oddzielonych ceglany murem oporowym, składał się z kilku części. Jego centralna część, związana ściśle z architekturą królewskiego pałacu Jana III i stanowiąca zgodnie z doktryną artystyczną baroku jego analogię oraz przedłużenie treści jego wnętrza, otrzymała charakter ozdobnego ogrodu włoskiego. Ogród ten, zwany również „ogrodem galanteryjnym”³, nawiązywał podobnie jak sam pałac, do wywodzących się genetycznie z antyku włoskich form renesansowo-barokowych.

Górny taras ogrodu, leżący na tym samym poziomie co reprezentacyjno-mieszkalne apartamenty pary królewskiej, miał — analogicznie do korpusu środkowego pałacu — ściśle symetryczny i regularny układ. Jego partię środkową, będącą (jak Wielka Sień pałacu) ośrodkiem całej kompozycji, tworzył prostokątny gazon z kolistym basenem fontanny, wykonany z czerwonego marmuru chęcińskiego. Odpowiednikami sypialni i antykamer królewskich były pary czworobocznych parterów kwiatowych, zaś narożnych gabinetów pałacowych — stosowna ilość symetrycznie rozplanowanych trójkątnych kwietników, tworzących kwadratowe lub prostokątne układy kompozycyjne. Analogią do barwnych, wschodnich kobierców i bogatych, dekoracyjnych tkanin ściennych we wnętrzach pałacowych była kunsztowna dekoracja parterów ogrodowych o bogatej ornamentacji „wyrysowanej bukszpanem” i wypełnionej różnorodnym kwieciami oraz barwnym kruszywem i piaskiem. Swego rodzaju *pendant* dla wież pałacowych stanowiły drewniane altany w ry-

1. W analizie historyczno-artystycznej ogrodu wilanowskiego wykorzystane zostały m.in. następujące publikacje, opracowania i materiały źródłowe: M. Charageat, *Sztuka ogrodów*, Warszawa 1978; G. Ciołek, *Ogród w Wilanowie*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, t. IX, 1947, s. 86–128; W. Fijałkowski, *Wilanów-rezydencja króla zwycięzcy*, Warszawa 1983; M. Gębarowicz, *Album Poturzycki. Nowe materiały do dziejów architektury epoki saskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. XXI, 1976, s. 104–106; D. Lichaczow, *Poezja ogrodów*, Warszawa 1991; J. Ursyn Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, t. II, Warszawa 1957; J. Putkowska, *Architektura Warszawy XVII wieku*, Warszawa 1991; J. Starzyński, *Wilanów. Dzieje budowy pałacu za Jana III*, Warszawa 1976, wyd. II; M. Szafrńska, *Ogród neorenesansowy w Wilanowie*, mpis 1980;

S. B. Zug, *Ogrody w Warszawie i jej okolicach opisane w r. 1784 przez...*, „Kalendarz Powszechny na rok przestępny 1848”, Warszawa, s. 12–13; *Inwentarz Ogrodu Włoskiego Willanowskiego... d. 27 Junij A. 1729 na Gruncie spisany*, Archiwum Czarotorskich w Krakowie, Arch. Gospodarcze, EW 419; *Regestra Expensy Pieniężny na Fabryki Willanowskie a die 29 Marty 1775 ad Diem 10 January 1776*, odpis maszynowy, Muzeum w Wilanowie, Ośrodek Dokumentacji Naukowej, Materiały Źródłowe, poz. 147/3.

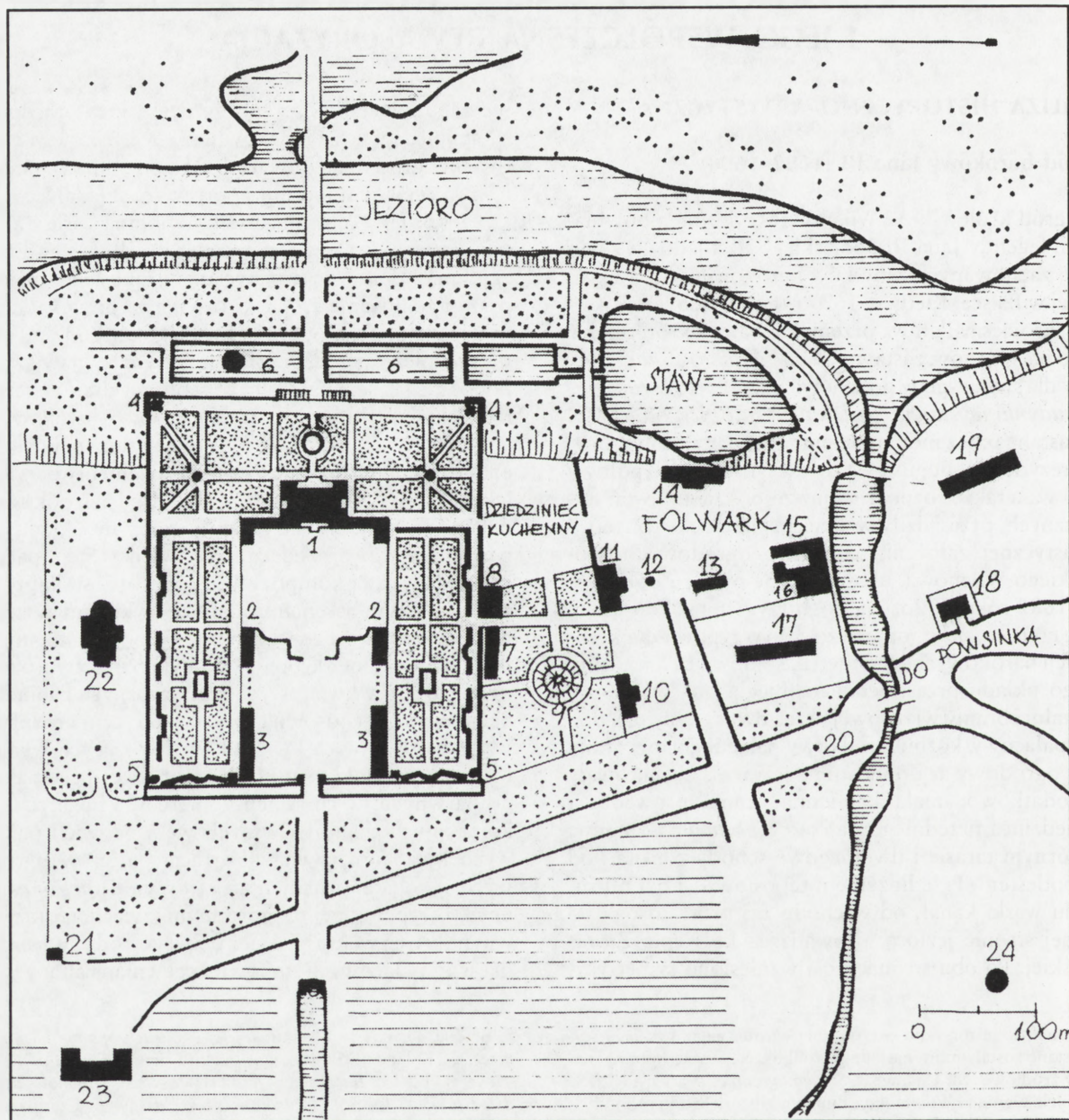
2. „Assekuracja” Marka Matczyńskiego dana Janowi III Sobieskiemu, podają za A. Czołowskim, *Urządzenie pałacu wilanowskiego za Jana III*, Lwów 1937, s. 3.

3. Tak nazywana jest ta część ogrodu w *Inwentarzu Ogrodu Włoskiego Willanowskiego...*, op. cit.

zaliczonych narożnikach tarasu ogrodowego, przykryte, podobnie jak wieże, malowniczymi, blaszanymi dachami ze złożoną ornamentacją. Łącząca je widokowo i komunikacyjnie promenada wytyczona wzdłuż muru oporowego stała się w kompozycji ogrodu odpowiednikiem obu galerii pałacowych. Poczesne miejsce w wystroju artystycznym górnego tarasu ogrodu

królewskiego w Wilanowie zajmowały ustawione na wiśniowym marmurowych cokółkach połączone statuy z ołowiu, które dostarczył z Gdańska Gaspar Richter na osobiste zamówienie Jana III.

Barokowa dążność do bogactwa form dekoracyjnych, przepychu barw i zapachów sprawiła, że ogród wilanowski, podobnie jak i inne ogrody tego czasu

1. Plan Wilanowa wg Adolfa Boya z 1682 r. (oprac. graf. A. Różańska): 1 — pałac, 2 — spichrze, 3 — stajnie, 4 — altany, 5 — grotty, 6 — sadzawki, 7 — figarnia, 8 — pomarańczarnia, 9 — Góra Bacchusowa, 10 — dom ogrodnika, 11 — dom podstarościego, 12 — pasieka, 13 — gołębnik, 14 — browar, 15 — owczarnia, 16 — stajnie dla mulów, 17 — stodoła, 18 — słodownia, 19 — kalendernia, 20 — słup kamienny z krzyżem maltańskim, 21 — kaplica, 22 — kościół, 23 — karczma

1. Plan of Wilanów according to Adolf Boy from 1682 (graphic prep. by A. Różańska): 1 — palace, 2 — granaries, 3 — stables, 4 — gazebos, 5 — grottoes, 6 — ponds, 7 — fig house, 8 — orangery, 9 — Mt. Bacchus, 10 — gardener's house, 11 — house of deputy starosta, 12 — apiary, 13 — dovecot, 14 — brewery, 15 — sheep fold, 16 — mule stable, 17 — barn, 18 — malt house, 19 — calender works, 20 — stone pillar with a Maltese cross, 21 — chapel, 22 — church, 23 — tavern

w Europie, ozdobiono wonnymi ziołami, krzewami i kwiatami, a także aromatycznymi drzewkami cytrynowymi i pomarańczowymi. W rezydencji Jana III w Wilanowie ustawiano je na tarasie górnym w wielkich wazach ceramicznych żółtego koloru produkowanych w Gdańsku lub Glińsku oraz w ozdobnych wazach sprowadzanych przez Marię Kazimierę z Antwerpii i Rouen.

Poniżej górnego tarasu ogrodowego rozpościerał się, jak w rzymskich willach renesansowych i barokowych, taras dolny. Prowadziły do niego umieszczone na osi założenia dwubiegowe kamienne schody. Analogicznie do rozwiązań znanych z Villa d'Este czy Villa Aldobrandini we Frascati, pod podestem schodów mieściła się grotta, we wnętrzu której zaprojektowane zostało — jak pisał do króla budowniczy Wilanowa Augustyn Locci — „*receptaculum... na kształt fontanny*”⁴. We wczesnej fazie dziejów Wilanowa na tarasie dolnym znajdowały się dwie symetrycznie usytuowane sadzawki, które w późniejszym okresie ustąpiły miejsca kwiatowym parterom, powiązanim kompozycyjnie z układem parterów górnego tarasu ogrodowego. Między nimi a jeziorem utworzone zostały także wysokopienne lipowe boskiety.

Wspaniale urządzone ogród królewski, mieniący się bogactwem wielobarwnych, dekoracyjnych kwiatników, złożonych posągów, czerwieni marmurowych cokołów, basenów, fontann, urn i wazonów oraz zielenią krzewów, drzew i gazonów, dopełniał znakomicie myśli i idee zawarte w wielowątkowym programie treściowym architektury i dekoracji pałacu. Traktowanie bowiem ogrodu w duchu emblematycznym właściwe było sztuce ogrodowej czasów baroku; zaś ogród stanowiący swoisty rebus, trzeba było rozwiązywać jak zagadkę.

Tak więc, zgodnie z symboliką kwiatów propagowaną od wieków przez pisarzy i filozofów chińskich, naczelne miejsce w ogrodzie wilanowskim zajmowały róże i lilie jako kwiaty oznaczające szczęśliwość oraz piwonie symbolizujące bogactwo, zdrowie i radość. Natomiast tulipany, jak też kwiaty lawendy i rozmarynu wyrażały królewską wspaniałość, cnotę i dobroć oraz trwała pamięć monarszego imienia. Z rozmarynu i innych kwiatów skomponowano inicjały Jana III jako elementy dopełniające *Splendor Nominis* monarchy zawarty w programie elewacji pałacu.

Pozłacane statuy Apollina, Merkurego, Satyra i Herkulesa ustawione w narożnikach parterów południowej części ogrodu personifikowały cechującą Jana III sprawiedliwość i inteligencję, jak też mądrość króla w pomnażaniu dobrobytu kraju oraz cnotę męstwa. Złożone figury Flory, Wenery, Diany i Fortuny w pół-

nocnej części górnego tarasu ogrodowego służyły gloryfikacji wdzięku, piękna i czystości moralnej królewskiej małżonki, a także podnoszeniu jej zasług w zapewnieniu Rzeczypospolitej pomyślności i szczęśliwości. Usytuowana w centrum ogrodu fontanna stanowiła wyraźny w tej formie od wieków symbol władzy i potęgi panującego, zaś ustawione w jej pobliżu, przy zejściu na dolny taras ogrodowy, posągi gladiatorów uosabiały znaną powszechnie waleczność polskiego króla.

Obok figur mitologicznych doniosłą rolę w programie dekoracyjnym ogrodu grały ustawione na przecięciu dróg górnego tarasu dwie wielkie wazy z wiśniowego marmuru, których forma i skala zbliżone były zapewne do wersalskich waz Charlesa Antoine'a Coysevoxa i Jeana Baptysty Tuby'ego. W barokowej *ars emblematica* symbolizowały one z jednej strony odnoszący się do królowej walor płodności, z drugiej zaś osiągnięte przez króla zaszczyty i „*bogactwo należne sprawiedliwym*”⁵.

Nie bez znaczenia w programie ideowo-artystycznym ogrodu w Wilanowie była bogata kolorystyka kwiatników i barwnych elementów dekoracyjnych wyposażenia plastycznego, która także przekazywała określone treści i idee — np. czerwień i złoto symbolizowały wspaniałość królewskiego majestatu, najwyższą godność i władzę.

W ten sposób ogród służył nie tylko zażywaniu przez władcę odpoczynku, lecz także, zgodnie z alegorycznym znaczeniem postaci i wyobrażeń oraz z pradawną symboliką barw i kwiatów, propagowaniu idei związanych ściśle z gloryfikacją Jana III i Marii Kazimierzy.

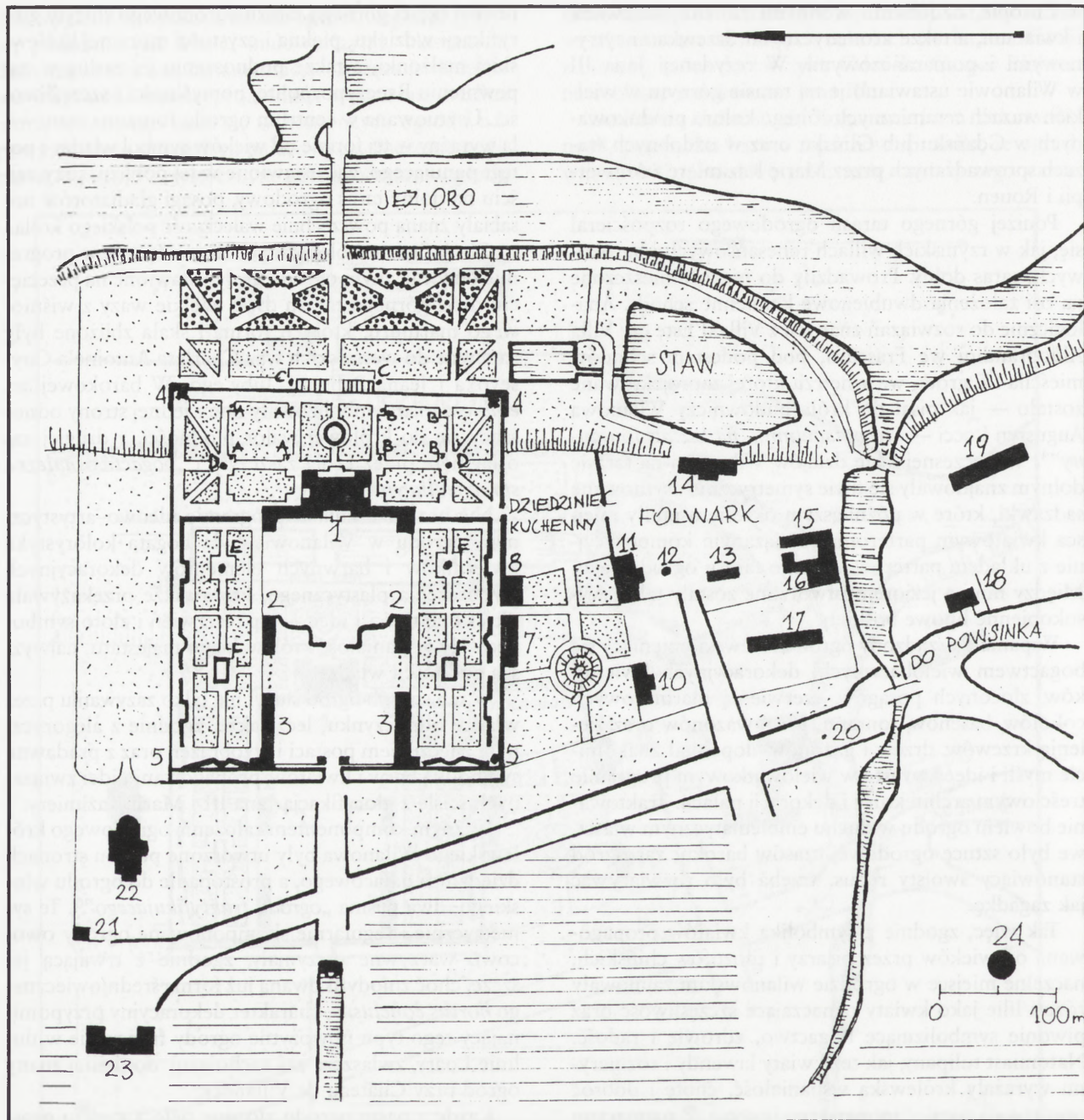
Ważnym komponentem założenia ogrodowego królewskiego Wilanowa były utworzone po obu stronach dziedzińca pałacowego, a prostopadłe do ogrodu włoskiego, dwa pasma „*ogrodu fruktyfikującego*”⁶. Te symetrycznie i regularnie skomponowane ogrody owocowo-warzywne otrzymały, zgodnie z trwającą jeszcze, choć zmodyfikowaną już formą średniowiecznego *hortus conclusus*, charakter dekoracyjny przypominający tego typu nowożytne ogrody francuskie w dolinie Loary, zwłaszcza zaś zachowany do dzisiaj znany ogród przy Château de Villandry.

Każde z pasm ogrodu złożone było z sześciu prostokątnych kwater i obrzeżone szpalerami lipowymi. Między kwaterami znajdowały się studnie z dębową cembrowiną „*budowane w kwadrat*”, a w narożnikach kamienne grotty inspirowane zapewne popularnymi w Polsce projektami Jeana Le Pautre'a. W programie urządzenia ogrodu grały one nie tylko rolę dekoracyjną, lecz — wraz z grotą w ogrodzie włoskim — alegoryczną, jako ulubiony w XVII w. symbol odo-sobnienia. W sensie metaforycznym podkreślać miały

4. J. Starzyński, op. cit., s. 41.

5. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 446.

6. *Inwentarz Ogrodu Włoskiego Willanowskiego...* op. cit.

2. Rekonstrukcja planu Wilanowa z 1696 r. (oprac. merytoryczne W. Fijałkowski, oprac. graf. A. Róžańska): A — statuy Flory, Wenery, Diany i Fortuny, B — statuy Apollina, Merkurego, Satyra i Herkulesa, C — statuy gladiatorów, D — wazony, E — globusy nieba i ziemi, F — studnie

2. Reconstruction of a plan of Wilanów from 1696 (contents prep. by W. Fijałkowski, graphic prep. by A. Róžańska): A — statues of Flora, Venus, Diana and Fortune, B — statues of Apollo, Mercury, Satyr and Hercules, C — statues of gladiators, D — vases, E — globes of the Earth and heavens, F — wells

znaczenie królewskiego ogrodu w Wilanowie jako zacisznego ustronia, gdzie monarcha mógł beztrudnie oderwać się od spraw państwowych i zażywać sielskiego wypoczynku po trudach wojennych. Być może już pod koniec życia Jana III oba ogrody owocowo-warzywne wzbogacone zostały wymienionymi w inwen-

tarzu z 1729 r. elementami rzeźbiarskimi przedstawiającymi „Globus Terrestris z Mappami i Kompasami” oraz „Globus Celestis ze Sferami i Kompasami astrologicznymi”⁷. Dzieła te, nawiązujące wyraźnie do kom-

7. Tamże.

pozycji pałacowej z Uranosem na elewacji północno-wschodniej alkierza ogrodowego miały tę co i ona funkcję alegoryczną, tzn. ukazania Sobieskiego jako potężnego i suwerennego władcy.

W końcowym okresie życia króla powiększono też obszar ogrodowy od północy przez włączenie do założenia wilanowskiej rezydencji dawnych gruntów kościelnych. Stary, drewniany kościół z początku XVII stulecia, przeniesiony z miejsca, gdzie obecnie znajduje się ogród przy oranżerii, został usytuowany na terenie przedpałacowym, gdzie wznosi się dzisiaj murowana świątynia pw. św. Anny.

Na południe od głównej części założenia pałacowo-ogrodowego wraz z ogrodem włoskim i „ogrodami fruktyfikującymi” powstał jeszcze jeden ogród użytkowy, przy nim zaś dziedziniec kuchenny, a dalej folwark usytuowany na malowniczej skarpie z zejściem do leżącego poniżej stawu. W obrębie sześciokwadratowego ogrodu warzywnego, izolującego część główną ogrodu królewskiego od folwarku, wymurowana została figarnia i pomarańczarnia, zaś w centrum kompozycji usypana Góra Bachusowa. Służyła ona za winnicę, wewnątrz której wymurowano piwnicę na winne napoje i trunki. Szczyt góry wieńczył „*Bachus siedzący na beczce dębowej, wielkiej, malowanej, z kuflem w ręku trzymającym*”⁸. Góra pełniła również rolę modnego w ogrodach barokowych kopca widokowego, ze szczytu którego można było podziwiać doskonałość całego założenia we wszystkich jego częściach — reprezentacyjnej z dominującą bryłą pałacu i gospodarczej z ogrodami, domem murgrabiego i ogrodnika oraz folwarkiem, gdzie wystawiono dom podstarościego, browar, owczarnię, stajnię dla mułów, stodołę, pasiekę i gołębnik.

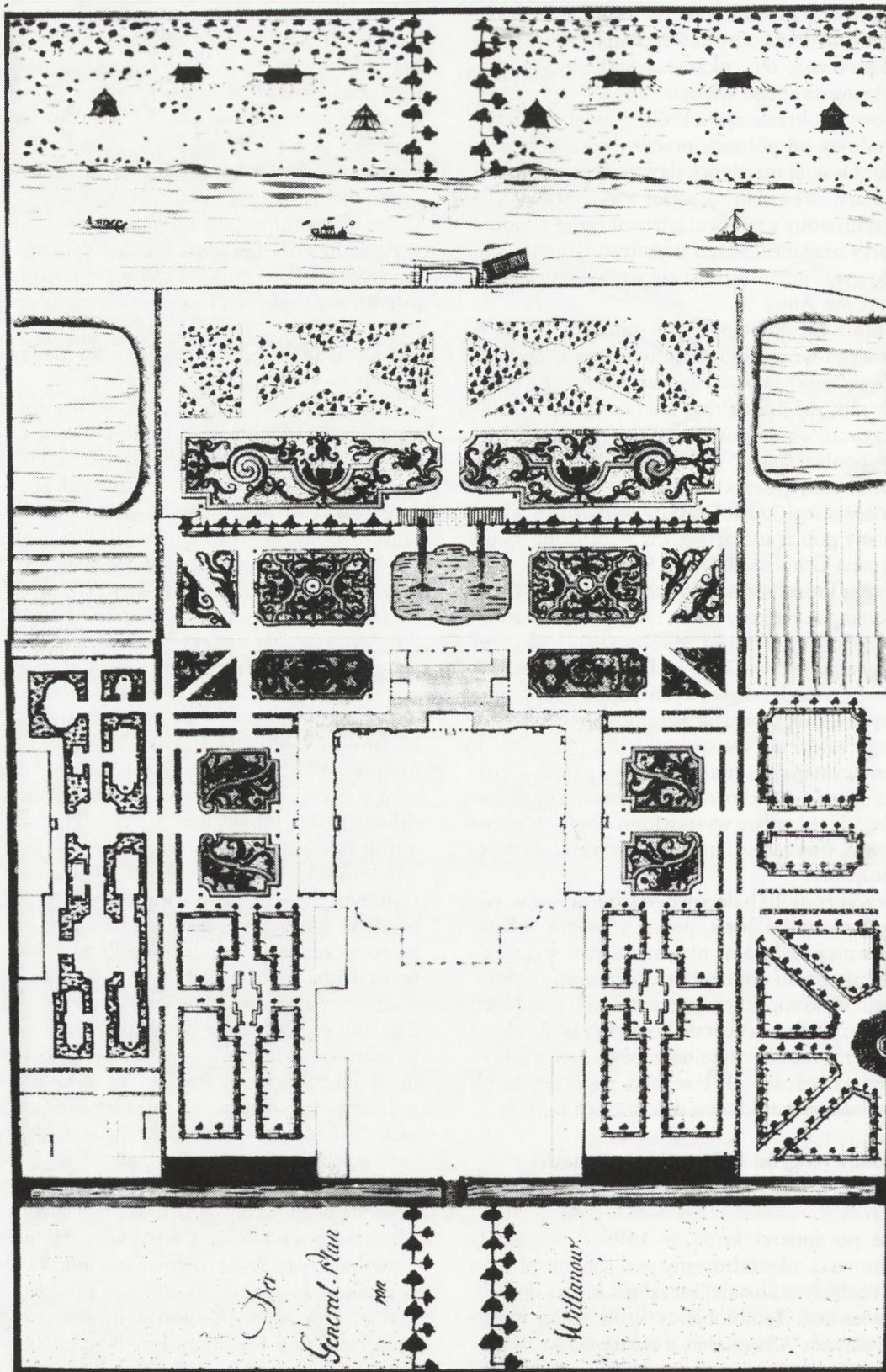
Kompozycja zespołu pałacowo-ogrodowego w Wilanowie była nie tylko jasna, prosta i zwarta, odznaczała się również walorami planistycznymi wyższego rzędu, pozwalającymi zaliczyć ją do założeń o klasie europejskiej. W kompozycji przestrzennej rezydencji królewskiej zastosowana została bowiem zasada złotego cięcia, *sectio aurea*, czytelna zarówno w proporcjach całego założenia, jak i w jego poszczególnych elementach, w tym paradnego dziedzińca i ogrodu.

Późnobarokowy ogród królewsko-magnacki (1720–1790)

Wkrótce po śmierci króla w 1696 r. wspaniałe ogród wilanowski, ukształtowany pod jego auspicjami i przy jego osobistym udziale, zaczął tracić swą dotychczasową świetność. Spadkobiercy królewskiej majątności — królewicz Aleksander, a następnie królewicz Konstanty — nie byli w stanie utrzymać w należytej formie rezydencji swego ojca.

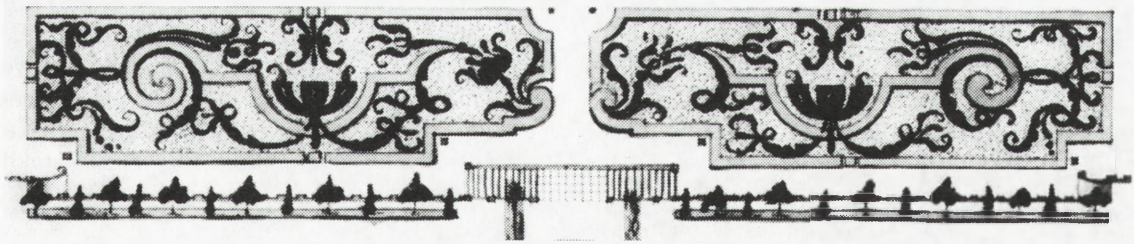
Zasadnicza zmiana w sytuacji Wilanowa nastąpiła dopiero po 1720 r., kiedy aktem kupna-sprzedaży dobra wilanowskie „z pałacem murowanym i ogrodem włoskim” przeszły z rąk królewicza Konstantego na własność hetmanowej w. k. Elżbiety Sieniawskiej. Podejmując generalny remont i rozbudowę pałacu Sieniawska zadbała również o odpowiedni wygląd jego otoczenia. Kiedy porównamy *Inwentarz Ogrodu Włoskiego Wilanowskiego* z 1729 r. ze znajdującym się w *Albumie Poturzyckim* we Lwowie planem sytuacyjnym Wilanowa z około 1732 r., który opatrzone napisem *Der General Plan von Willanow* możemy bez trudu stwierdzić, że Sieniawska utrzymała dotychczasowy charakter regularnego ogrodu królewskiego zachowując większość podstawowych elementów jego artystycznego wyposażenia. Pozostały bowiem na dawnym miejscu złożone statuy mitologiczne i wielkie wazony na górnym tarasie ogrodu włoskiego, dwie kompozycje rzeźbiarskie z globusami nieba i ziemi w ogrodzie owocowo-warzywnym oraz rzeźba Bachusa wieńcząca *Górę Winogradu*. Zniknęły natomiast z urządzenia ogrodu posągi gladiatorów, Wenery i Apollina ofiarowane przez męża Sieniawskiej Piotrowi Wielkiemu, chrzestnemu ojcu ich córki Marii Zofii, zniknęła także część waz z czerwonego marmuru i narożne grotty z „ogrodu fruktyfikującego”. W nowym duchu przetworzona została ornamentyka haftowych parterów ogrodowych na górnym i dolnym tarasie, gdzie późnobarokowe motywy dekoracyjne z czasów Jana III ustąpiły miejsca ornamentacji regencyjnej. W północnym parterze górnego tarasu wkomponowano w tę ornamentykę rodowy herb Sieniawskiej Szreniawa pod mitrą książęcą, a w południowym — jej monogram z hrabiowską koroną u góry. Również na dolnym tarasie ogrodowym zastosowano w dekoracji parterów po dwie splecione litery C oznaczające przysługujący jej po mężu tytuł kasztelanowej krakowskiej — *Castellanea Cracoviensis*. Elżbieta Sieniawska zadbała ponadto o wzbogacenie ogrodu królewskiego nowymi dziełami rzeźbiarskimi, którymi ozdobiono kamienne balustrady muru oporowego i schodów prowadzących do dolnego ogrodu. Rzeźby te, wykute z piaskowca w lubnickim warsztacie Jana Eliasza Hoffmana w latach 1725–1726, przedstawiające igraszki miłosne, cztery pory roku oraz putta bawiące się wazonami, nie były już związane z programem służącym sławie i chwale gospodarzy Wilanowa, lecz służyły ich radosnemu odpoczynkowi i rozrywce. Hetmanowa Sieniawska powiększyła również marmurowy basen dawnej królewskiej fontanny, nadając mu nową regencyjną formę, jaką znamy z monachijskiej rezydencji córki Jana III Teresy Kunegundy w Nymphenburgu. Użyte do dekoracji ogrodu kwiaty, a także różnego rodzaju wonne zioła i krzewy bukszpanowe stanowiły kontynuację repertuaru roślin ozdobnych występujących

8. Tamże.

3. Plan ogrodu wilanowskiego z ok. 1732 r. (Album Poturzycki). Fot. B. Seredyńska

3. Plan of the Wilanów garden from circa 1732 (Poturzycki Album). Photo: B. Seredyńska

4. Dekoracja parterów dolnego tarasu ogrodu wilanowskiego z monogramem C. C. — fragment planu z 1732 r. Fot. B. Seredyńska

4. Decoration of the ground floors of the lower terrace in the Wilanów garden with the monogram C. C. — fragment of a plan from 1732. Photo: B. Seredyńska

w czasach Jana III. Wyrazem kontynuacji utrwalonej tradycją szaty roślinnej królewskiej rezydencji były też liczne rośliny kubłowe odnotowane przez inwentaryzatorów ogrodu jako m.in. drzewka pomarańczowe i cytrynowe — „cytrynatowe i limoniowe”, a także „pomgranatowe”, jaśminowe koloru białego, żółtego i granatowego oraz „abliznowe”, czyli jodłowe. Były tu również mniej liczne drzewka laurowe, cyprysy, ostrokrzewy, rajskie jabłonie i gruszki pergamutki oraz morele i brzoskwinie. Najefektowniejsze z nich wystawiano na tarasie ogrodowym bądź to w specjalnie wykonanych w Gdańsku błękitnych wazach farfurowych z herbami Sieniawskich, bądź to w wykonanych na miejscu naczyniach drewnianych. Po zakończeniu sezonu letniego wszystkie te drzewka i krzewy ozdobne przenoszono na przechowanie do nowo wzniesionej pomarańczarni.

Pod koniec życia hetmanowej ogród — jak wynika z jego opisu inwentarzowego — wszedł w nową fazę zaniedbań, a po jej śmierci zubożony został o usunięte stąd złożone rzeźby mitologiczne z czasów Jana III oraz globusy nieba i ziemi.

Dopiero gdy w 1730 r. nowy król Polski August II Mocny dostał Wilanów w dożywotnią dzierżawę od spadkobierczyni hetmanowej — Marii Zofii z Sieniawskich Denhoffowej, ruszyły w szybkim tempie roboty inwestycyjne w pałacu i ogrodzie. Przy pełnym zachowaniu charakteru parterów kwiatowych stworzonych za rządów Sieniawskiej, łącznie z kompozycjami zawierającymi jej herby i inicjały, wschodnia część kwaterowych ogrodów owocowo-warzywnych przylegająca do obu skrzydeł pałacowych zamieniona została na ozdobny ogród kwiatowy.

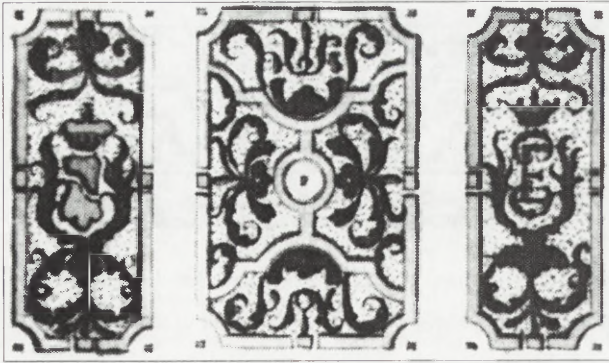
Jak można sądzić na podstawie porównania planu ogrodu wilanowskiego z czasów saskich z dokumentami źródłowymi z drugiej połowy XVIII w., miejsce wywiezionych z Wilanowa złożonych rzeźb mitologicznych zajęły teraz dwadzieścia dwie odlane w brązie figury tanecznicy, a miejsce waz z wiśniowego marmuru — kilkanaście dekoracyjnych wazonów z miedzianej blachy. Na dawnych gruntach kościelnych włączonych jeszcze przez Jana III do królewskiego założenia ogrodowego powstał zespół boskietów powiązanych

kompozycyjnie z architekturą wzniesionej od północy nowej pomarańczarni projektu nadwornego architekta saskiego Jana Zygmunta Deybla.

Dalszy rozwój oraz wzbogacenie kompozycji i wystroju plastycznego ogrodu królewskiego przyniosły lata rządów w Wilanowie księżnej Izabeli Lubomirskiej, córki Marii Zofii i jej drugiego męża Augusta Aleksandra Czartoryskiego. Księżna marszałkowa władała Wilanowem w ostatniej ćwierci XVIII stulecia, a jej przedsięwzięcia związane z powiększeniem ogrodu i ozdobieniem nowymi budowlami dziedzińca pałacowego utrwalone zostały w cennej dziś dla nas jako materiał źródłowy dokumentacji rękopiśmiennej, projektowej i ikonograficznej. Barokowy ogród włoski powiększony został o nowe układy kompozycyjne od południa i północy, powiązane harmonijnie w jednolitą całość z istniejącymi elementami dawnego ogrodu na obu tarasach oraz z zamykającymi dolny ogród boskietami nad jeziorem. Kunsztownie wystrzygane ściany grabowych i lipowych szpalerów, a także „sklepiionych ulic”⁹ dzieliły poszczególne partie ogrodu na wnętrza, których płaszczyzny pokryto parterami trawiastymi lub kwiatowymi o misternie wyprowadzonych ornamentach bukszpanowych, opartych o motywy palmet i lilii burbońskich. Partery górnego i dolnego ogrodu obsadzono piramidalnymi cisami, uzupełnionymi przez odpowiadające im kształtem pnącza na specjalnie urządzonej stożkowych i obeliskowych konstrukcjach. Na wąskich pasmach murawy wzdłuż parterów rozstawiano w sezonie drzewka pomarańczowe, cytrynowe i granatowe w drewnianych kubłach malowanych w skośne białoczerwone pasy. Wzbogacono też znacznie dotychczasowe wyposażenie plastyczne obu tarasów ogrodowych, umieszczając na narożach parterów kilkadziesiąt nowo odlanych w ołowiu figur, przedstawiających skoczków i baletnicy. Dla zharmonizowania ich charakteru z rzeźbami pochodzącymi z czasów saskich pomalowano je wszystkie wraz z miedzianymi wazonami „kamienną farbą”, by wyglądały z daleka jak wykute w piaskowcu.

9. G. Ciołek, op. cit., s. 109.

S. Dekoracja parterów górnego tarasu ogrodu wilanowskiego z herbem Szreniawa i monogramem E. S. — fragment planu z 1732 r. Fot. B. Sereżyńska

S. Decoration of the ground floors of the upper terrace in the Wilanów garden with the „Szreniawa” coat of arms and the monogram E. S. — fragment of a plan from 1732. Photo: B. Sereżyńska

W czasach Izabeli Lubomirskiej zrodził się również pomysł urządzenia na górnym tarasie ogrodowym fontanny z czwórlistnym basenem i dynamiczną kompozycją rzeźbiarską przedstawiającą Nessusa porwijącego Dejanirę oraz hippokampusy i kąpiące się nimfy. Powstała także myśl zrealizowania planowanego w czasach Jana III wystroju architektoniczno–plastycznego muru oporowego z kaskadowymi wodozdrojami.

Gruntownie przeobrażony został natomiast dawny ogród użytkowy przy Górze Bachusowej, któremu nadano formę ozdobnego ogrodu rokokowego. Wypełniły go strzyżone boskiety grabowe i lipowe, chowające w sobie zaciszne gabciniki z rzeźbami i kamiennymi ławkami. Boskiety te, tworzące jakby małe labirynty, służyły intymnym spotkaniom towarzyskim, gdyż z natury rzeczy symbolizowały kraj rozkoszy, „do którego łatwo było wejść, lecz znacznie trudniej wyjść”¹⁰.

W zupełnie inny świat wprowadzał goszczący w Wilanowie nowy, romantyczny ogród założony na terenie dawnego folwarku królewskiego. Twórca tego ogrodu, Szymon Bogumił Zug, urządził tu tzw. dziką promenadę, czyli „jardin anglo–chinojs”¹¹, o krętych, wijących się ścieżkach wśród skupin drzew i krzewów, z szumiącą kaskadą i wykorzystaną w kompozycji ogrodu taflą wodną dawnego stawu.

Duże zmiany wprowadzono za czasów marszałkowej Lubomirskiej także przy wjeździe do pałacu. Powstał tu zespół czterech wielorzędowych kwater lipowych z trójpromiennym układem alej zbiegających się przy głównej bramie wjazdowej. Środkowa, biegnąca ku kanałowi, podkreślała historyczną osiowość barokowego założenia. Sam kanał, obsadzony szpalerem drzew lipowych, miał być, jak Kanał Piaseczyński w Ujazdowie, zamknięty od zachodu dekoracyjnym trójlistnym basenem.

O ile w XVIII w. zasadnicza, pierwotna koncepcja założenia pałacowo–ogrodowego Wilanowa nie uległa zmianie, a nawet podkreślona została jej osiowość i symetryczna równowaga elementów płaszczyznowych, o tyle w następnym stuleciu nastąpiły tu wielkie zmiany, które zatępiły zupełnie historyczny charakter królewskiego ogrodu.

Romantyczne przemiany ogrodu wilanowskiego (1799–1856)

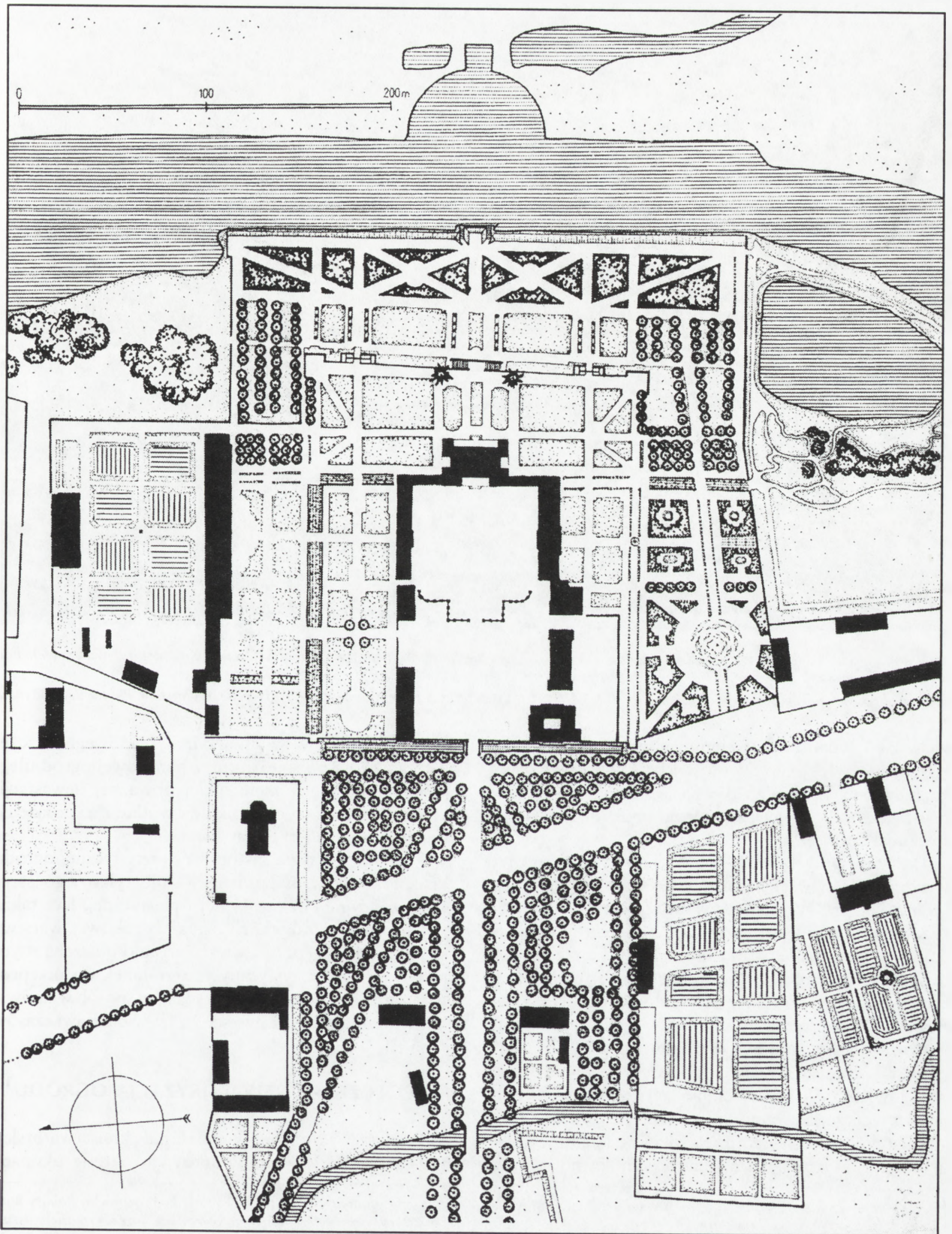
Nowy właściciel Wilanowa Stanisław Kostka Potocki, ożeniony z córką księżnej Izabeli Lubomirskiej — Aleksandrą, podjął w myśl idei i prądów zapoczątkowanych w XVIII w., zmieniających radykalnie stosunek człowieka do krajobrazu, generalną przebudowę całego założenia wilanowskiego. Już w 1799 r. rozpoczął on realizację wielkiego zamierzenia, jakim było ujęcie ogrodu wraz z całą jego okolicą w jeden wielki zespół parkowo–krajobrazowy. Główne jednak prace zaplanowane w ogrodzie wykonane zostały dopiero w XIX stuleciu. Wtedy to całkowitej likwidacji uległy zarówno barokowe partery ogrodowe na górnym i dolnym tarasie oraz przy skrzydle południowym pałacu, z ich bogatym wystrojem rzeźbiarskim, jak też rokokowy zespół boskietów przy Górze Bachusowej, który włączono do wspólnej kompozycji pejzażowej. Nie ruszone zostały szczęśliwie wysokopienne szpalery i boskiety grabowe przy nadbrzeżu jeziora. Zmienił się natomiast charakter dawnego dwudzielnego dziedzińca pałacowego, gdzie rozebrano dawną bramę i barokowe, dekoracyjne ogrodzenie. Powstały w ten sposób wielki podwórzec pokryty został owalnym gazonem z grupą drzew i krzewów w środku oraz w narożach przy obu galeriach pałacowych, gdyż zgodnie z nowymi zasadami sztuki ogrodowej osie symetrii i widoki frontalne jako sprzeczne z naturą nie miały już prawa bytu.

W połowie XIX w., gdy kolejnymi włodarzami Wilanowa byli wnuk Stanisława Kostki August Potocki i jego żona Aleksandra, nastąpił dalszy proces przeobrażania dawnego ogrodu królewskiego, który cechował pewien nawrót do przeszłości. Górny taras ogrodu wyposażono w trzy fontanny, z których jedna usytuowana była jak w czasach baroku na osi założenia. Nową fontannę zbudowano również na środku dziedzińca pałacowego i przy skrzydle północnym, zaś przy południowym skrzydle pałacu, gdzie w XVII i XVIII w. istniały regularne ogrody kwaterowe, powstał neorenesansowy ogródek różany, z parterami o bukszpanowych, geometrycznych ornamentach, z czwórlistną fontanną pośrodku.

Idea zaprojektowanego przez Bolesława Podczażyńskiego nowego ogrodu o cechach renesansowego *giardino segreto* płynęła z przekonania ówczesnych

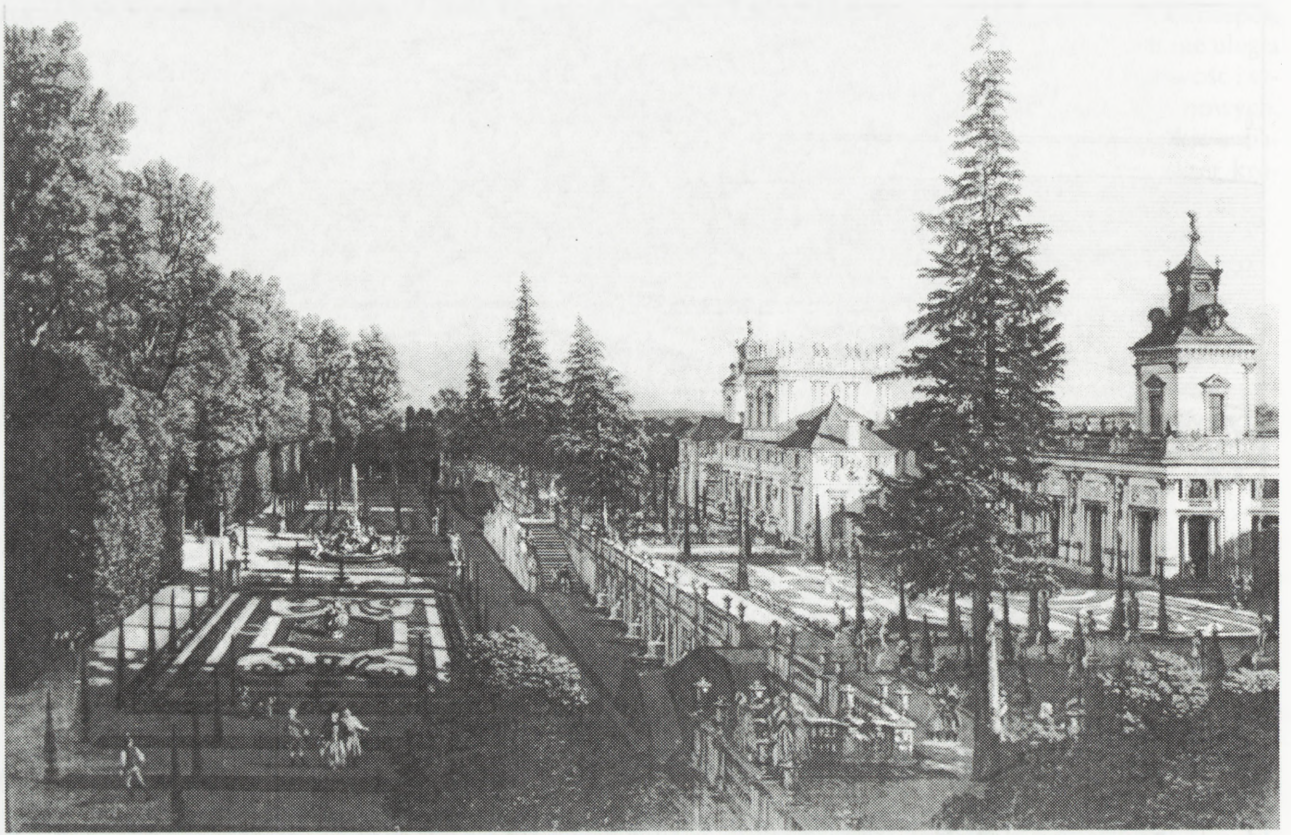
10. D. Lichaczow, op. cit., s. 169.

11. G. Ciołek, op. cit., s. 110.

6. Plan Wilanowa z 1790 r. (oprac. G. Ciolek)

6. Plan of Wilanów from 1790 (prep. by G. Ciolek)

7. Widok ogrodu wilanowskiego od strony półn.-wsch. z 1777 r. wg Bernarda Bellotta Canaletta (Zamek Królewski w Warszawie). Fot. B. Seredyńska

7. View of the Wilanów garden from the north-east in 1777 acc. to Bernardo Bellotto Canaletto (Royal Castle in Warsaw). Photo: B. Seredyńska

właścicieli Wilanowa, że ewokując obraz złotej epoki odrodzenia włoskiego przywracają wizję Złotego Wieku ludzkości, o którego powrocie marzył Jan III Sobieski, czemu dał wyraz w programie ideowo-artystycznym swej rezydencji.

Do starożytnych tradycji włoskich wskrzeszonych w sztuce renesansu i baroku, a obecnych w ogrodzie królewskim w Wilanowie od XVII w., nawiązywał działający tu wraz z Podczaszyńskim architekt Potockich Franciszek Maria Lanci, który zbudował przy pałacu dwie okazałe pergole. Traktowane one były wówczas jako element antycznych ogrodów słonecznej Italii: konstrukcje pokryte pnącą winoroślą kojarzyły się bowiem łatwo ze starorzymskimi winnicami. Do antyku nawiązywał także założony wówczas przy północnym paśmie ogrodowym tzw. Gaj Akademosy z półkolistą, kamienną ławą, zwieńczona ceramicznymi statuami kanefor.

Charakter nadany ogrodowi wilanowskiemu w ubiegłym stuleciu przetrwał niemal bez zmian do czasów

ostatniej wojny. W wyniku jednak planowego niszczenia zabytków polskiej kultury narodowej ogród uległ w latach okupacji niemieckiej poważnej dewastacji, która objęła jego zieleń, układy wodne i wyposażenie architektoniczno-rzeźbiarskie.

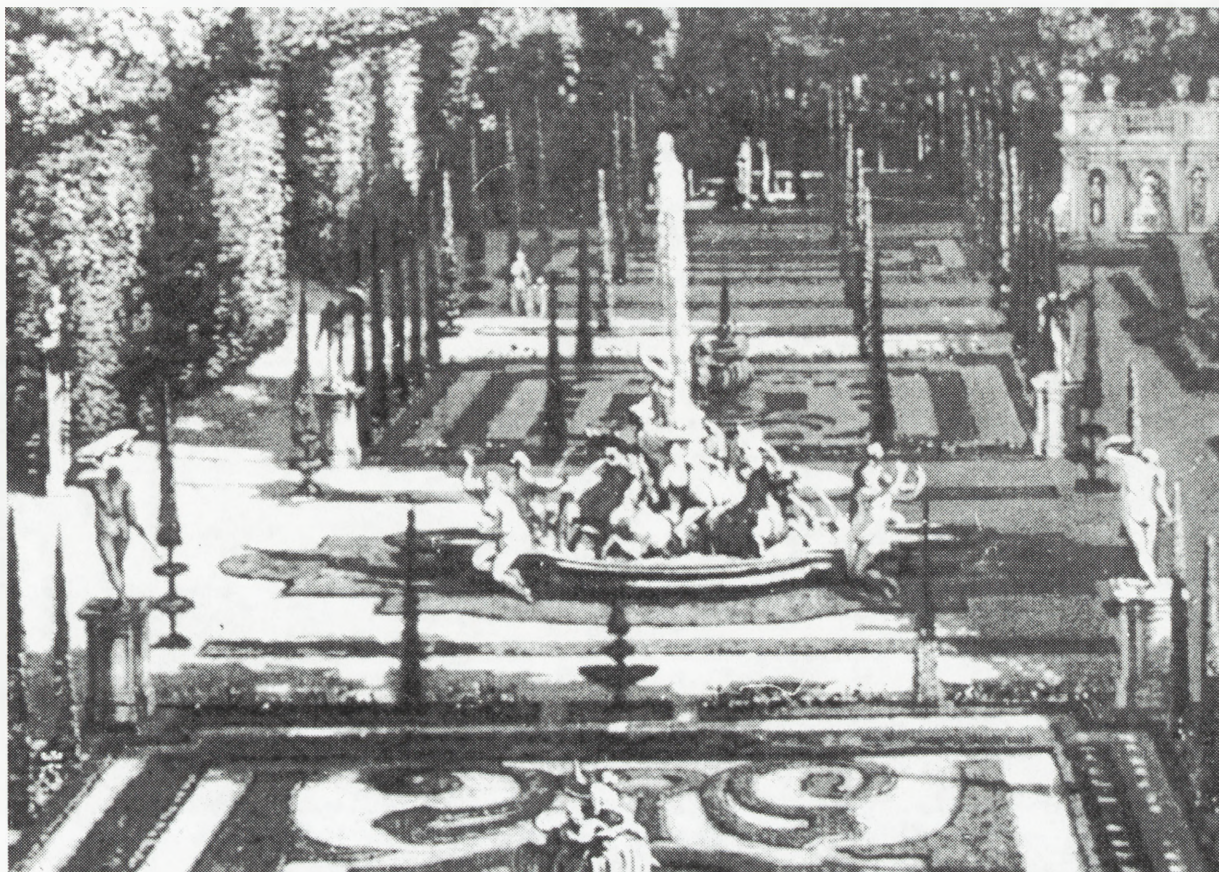
Poddanie analizie historyczno-artystycznej ogrodu królewskiego w Wilanowie — nie tylko jego sfery kompozycyjnej, dekoracyjnej i plastycznej, lecz także tak istotnej w zabytkach sztuki barokowej warstwy semantycznej — podyktowane zostało potrzebą stworzenia ideowo-artystycznych przesłanek do przeprowadzenia jego pełnej rewaloryzacji w sposób właściwszy niż to miało dotąd miejsce i bliższy duchowi czasów Jana III.

WSPÓŁCZESNA REWALORYZACJA OGRODU¹²

Pierwsze założenia i działania konserwatorskie (1942–1944). Już w początkowym okresie okupacji

12. Problematyka konserwatorska ogrodu wilanowskiego omówiona została w oparciu o: G. Ciołek, op. cit., tenże, *Odbudowa ogrodu wilanowskiego*, „Ochrona Zabytków” 1962, nr 3, s. 86–106; J. Cydzik, W. Fijałkowski, *Wilanów. Dzieje, architektura, konserwacja*, Warszawa 1983; L. Majdecki, *Ochrona i konserwacja zabytkowych*

zalożeń ogrodowych, Warszawa 1993; F. Próchnicki, *Roboty konserwatorsko-wykończeniowe wykonywane przez Przedsiębiorstwo KAM*, „Ochrona Zabytków” 1952, nr 1 (o Wilanowie s. 18–27); S. M., *Wilanowska fontanna*, „Stolica” 1950, nr 33, s. 9; T. H., *Realizacja wizji Canaletta w Warszawie*, „Stolica” 1953, nr 51–52, s. 6.

8. Fragment dolnego tarasu ogrodu wilanowskiego z fontanną wg Bernarda Bellotta Canaletta (Muzeum Narodowe w Warszawie) Fot. B. Seredyńska

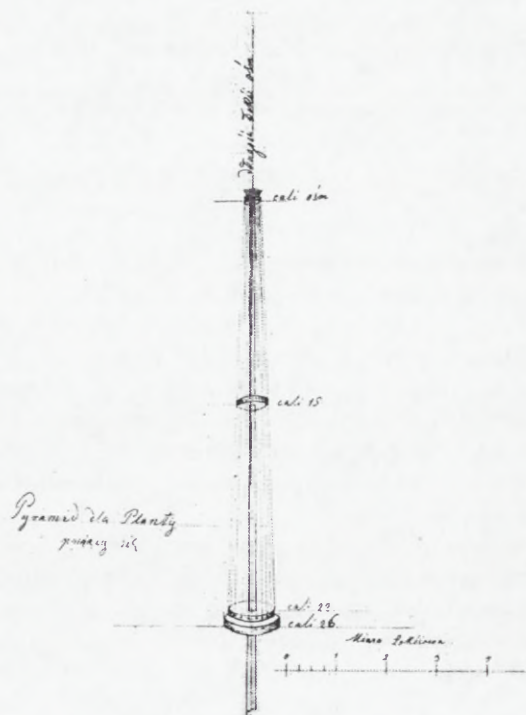
8. Fragment of the lower terrace of the Wilanów garden with a fountain, acc. to Bernardo Bellotto Canaletto (National Museum in Warsaw). Photo: B. Seredyńska

ówcześni właściciele Wilanowa — Beata i Adam Branicki — myśląc o przywróceniu świetności zabytkowemu założeniu zlecili w 1942 r. dr. Gerardowi Ciołkowi wykonanie wstępnych studiów i projektu koncepcyjnego rekonstrukcji ogrodu wraz z jego szeroko pojętym otoczeniem. Projekt ów został zaakceptowany przez działającą pod egidą Muzeum Narodowego w Warszawie komisję konserwatorską sprawującą cichą opiekę nad Wilanowem.

W 1944 r. rozpoczęto pierwsze prace rekonstrukcyjne, które wobec niesprzyjających warunków wojennych i trudnej sytuacji politycznej ograniczone zostały do odtworzenia jedynie parterów barokowych na górnym tarasie ogrodowym. Do generalnych prac rekonstrukcyjnych przystąpiono dopiero po zakończeniu wojny, gdy Wilanów po przejęciu go przez Państwo stał się oddziałem Muzeum Narodowego w Warszawie.

9. Konstrukcja dla pnączy imitujących krzewy piramidalny (Muzeum Narodowe w Warszawie)

9. Construction for climbers imitating the pyramid bush (National Museum in Warsaw)

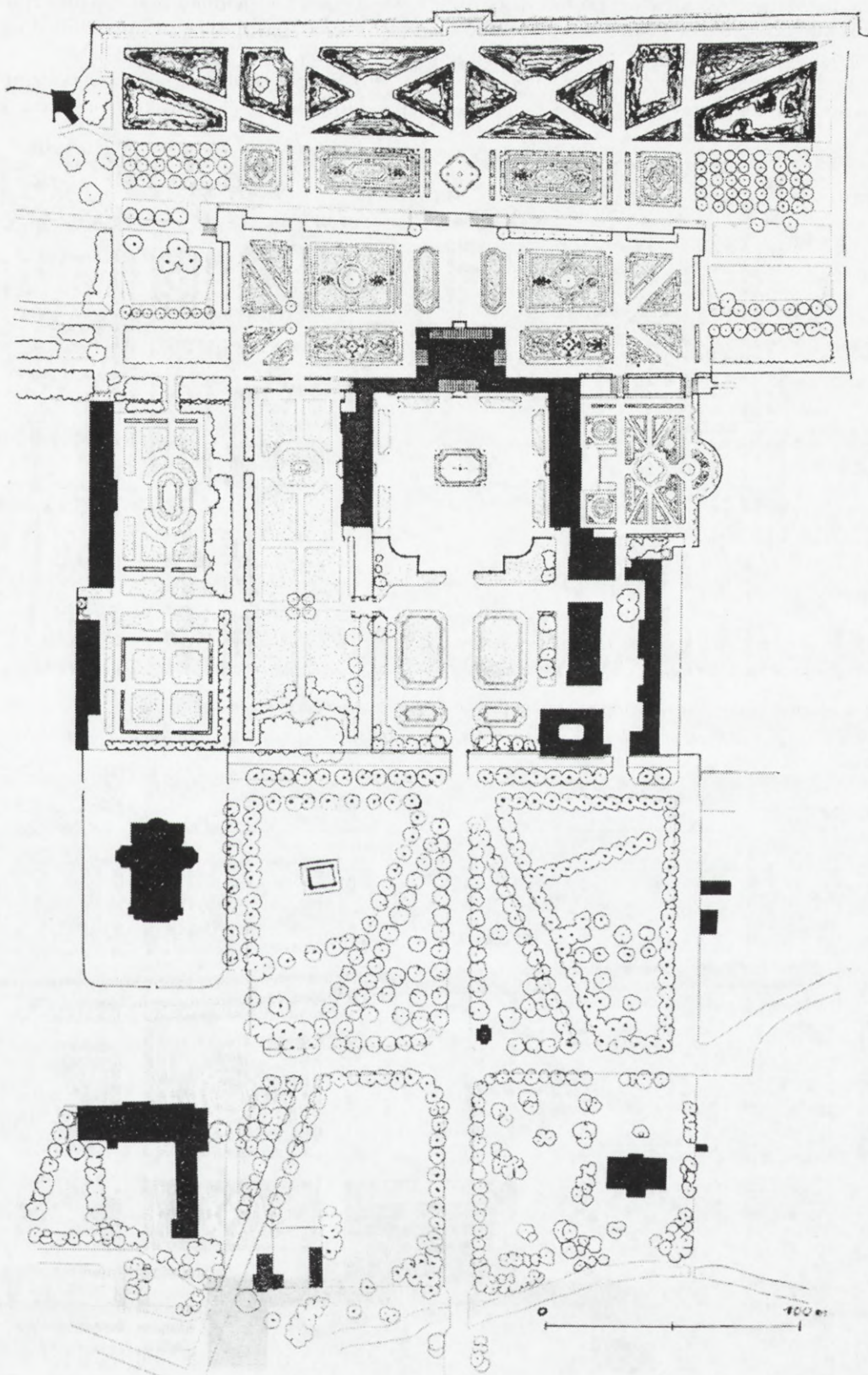
10. Widok ogrodu wilanowskiego od strony pd.-wsch. z 1856 r. wg Wilibalda Richtera (Muzeum w Wilanowie)

10. View of the Wilanów garden from the south-east in 1856, acc. to Wilibald Richter (Museum in Wilanów)

Powojenna rewaloryzacja Wilanowa (1946–1964). W rezultacie przeprowadzonych studiów historycznych i badań na gruncie przyjęto, że teren dawnego ogrodu królewskiego, ujmującego w podkowę pałac, oraz integralnie z nim związany paradny dziedziniec zostaną odtworzone w duchu XVII i XVIII wieku. Postanowiono więc, że elementy założenia barokowego zrekonstruowane zostaną tam, gdzie zachowały się one w formie stosunkowo czytelnej, tj. na obu tarasach ogrodowych, wzdłuż północnego skrzydła pałacu i na dziedzińcu. Nawiązujący natomiast do tradycji antyku neorenesansowy ogród kwiatowy przy skrzydle południowym oraz Gaj Akademosa zachowają swój dotychczasowy charakter, wprowadzone zostaną jedynie niewielkie korektury kompozycyjne i techniczne. Ogród przy odbudowanej po zniszczeniach wojennych oranżerii potraktowany będzie jako pomocniczy teren ogrodniczy, urządzony w oparciu o zachowany basen fontanny.

Szczegółowy program rekonstrukcji ogrodu barokowego przewidywał uzupełnienie kamiennej balustrady z piaskowca na całej długości muru oporowego oraz wykonanie w wyprawie i wyposażenie w szcze-

gół dekoracyjne odsłoniętej spod warstw ziemi elewacji muru oporowego, jak też elewacji schodów nad grotą, gdzie pod cienką ścianką ceglana zachowały się ślady barwnych wypraw. Oczywiście sprawą była konieczność przywrócenia właściwego charakteru wysokopiennym boskietom na dolnym tarasie ogrodowym i szpalerom o wysoko ciętych ścianach wzdłuż skrzydła północnego. Nieodzowne stało się również odtworzenie nadbrzeżnej promenady z wchodzącą w głąb jeziora platformą, mającą akcentować oś główną założenia pałacowo-ogrodowego. Projekt rewaloryzacji ogrodu królewskiego przewidywał również urządzenie dwóch okrągłych bocznych basenów fontann na tarasie górnym i skasowanie fontanny środkowej oraz wykonanie dużej czwórlistnej fontanny z kompozycją rzeźbiarską pośrodku tarasu dolnego, takiej jak na obrazie Canaletta. Nie zamierzano przy tym realizować ukazanej na obrazie bogatej kompozycji plastycznej, lecz ograniczyć przedsięwzięcie artystyczne do czterech zaledwie nowo zaprojektowanych rzeźb, przedstawiających putta ujeżdżające żółwia, kraba, ślimaka i delfina.

11. Projekt rekonstrukcji ogrodu wilanowskiego opracowany przez G. Ciołka

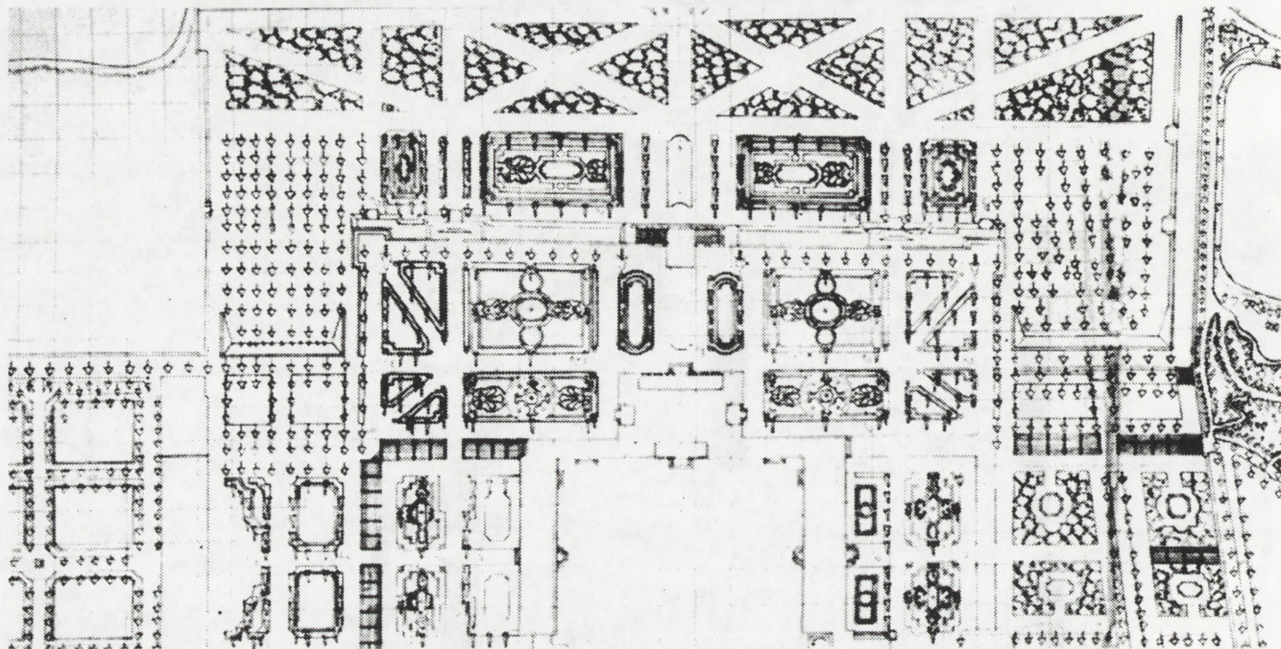
11. Project of a reconstruction of the Wilanów garden prep. by G. Ciołek

Powrót do barokowej, dwudzielnej postaci dziedzińca zakładał odbudowę dekoracyjnie ukształtowanego, ażurowego ogrodzenia pośrodku, przywracającego historyczny podział na *avant cour* i *cour d'honneur*.

Urzeczywistnienie tak pomyślanego programu re-

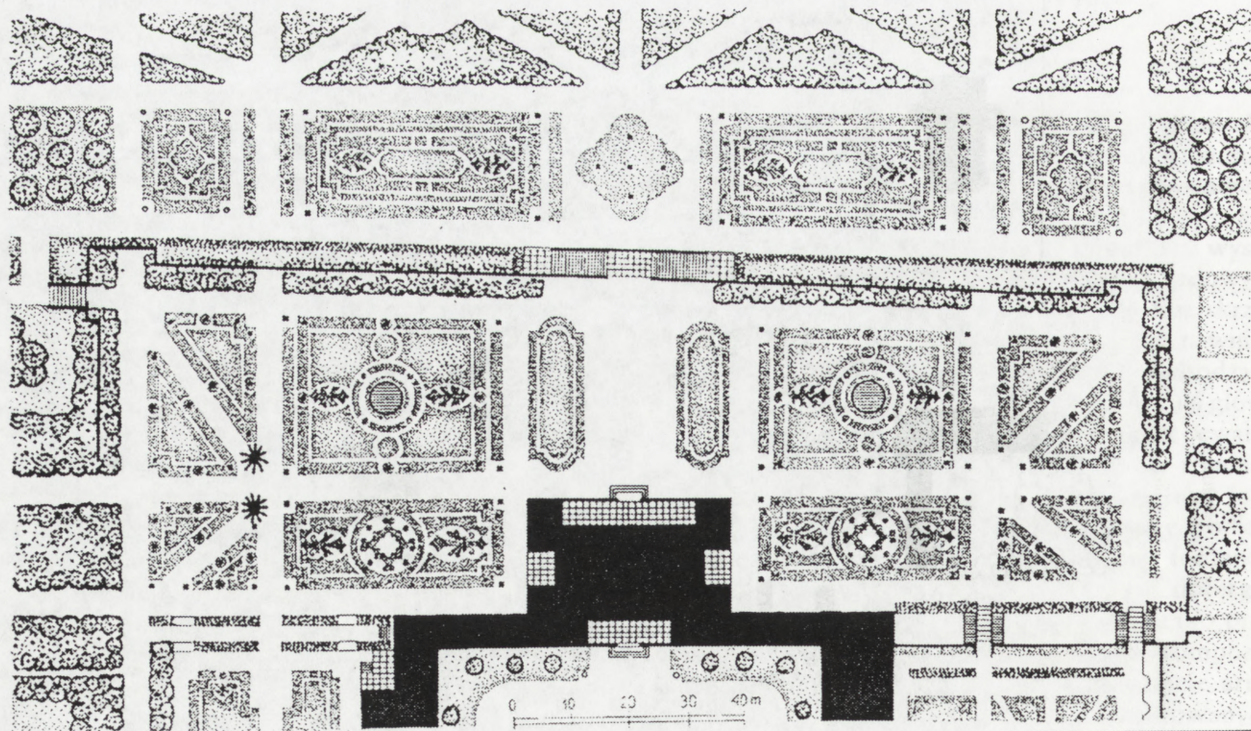
waloryzacji podzielone zostało na dwa etapy, z których pierwszy przypadł na lata 1946–1950, drugi zaś na lata 1960–1964.

Już podczas realizacji pierwszego etapu prac, który przyniósł pełną rekonstrukcję parterów kwiatowych

12. Kompozycja parterów ogrodu wilanowskiego w XVIII w. Przerys fragmentu zaginionego planu z ok. 1790 r.

12. Composition of the ground floors of the Wilanów garden in the eighteenth century. Tracing of a fragment of a lost plan from circa 1790

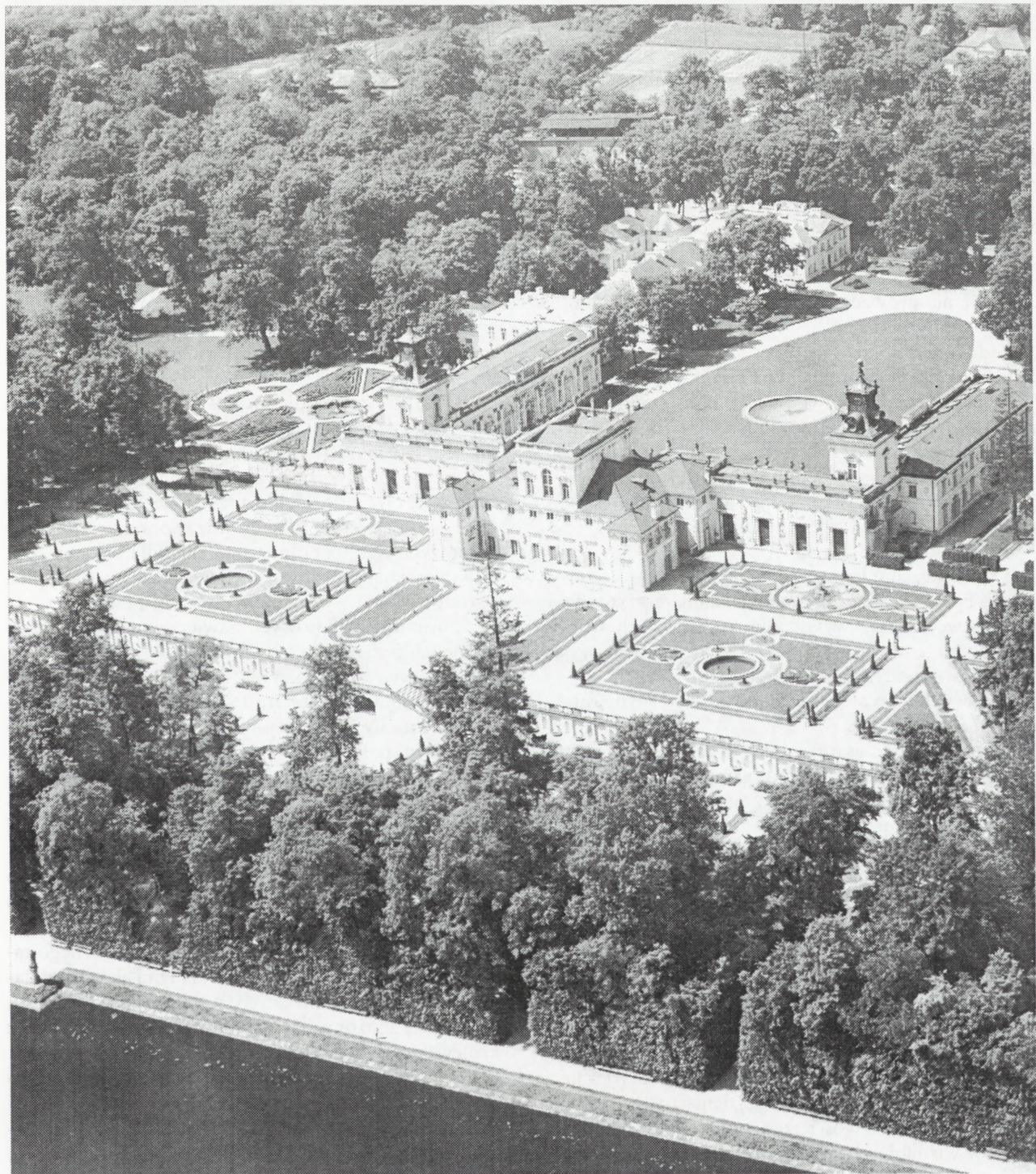

13. Projekt rekonstrukcji parterów ogrodu wilanowskiego w opracowaniu G. Ciołka

13. Project of a reconstruction of the ground floors of the Wilanów garden prep. by G. Ciołek

i trawnikowych oraz boskietów i promenady w dolnym ogrodzie barokowym, zrodziła się myśl przywrócenia bogatego niegdyś wyposażenia rzeźbiarskiego w kompozycji obu tarasów ogrodowych. Myśl tę wcielono w życie sprowadzając z ogrodu w Brzezince na Śląsku kilkadziesiąt rzeźb piaskowcowych, w tym 22 po-

sągi o tematyce mitologicznej, takie jak znajdowały się tutaj w czasach saskich. Posągi te, będące dziełami śląskich mistrzów dłuta z lat dwudziestych XVIII w. — rzeźbiarza Jana Albrechta Siegwitza i kamieniarza Jana Adama Karingera, związały się harmonijnie pod względem formy i materiału ze współczesnym im wy-

14. Wilanów z lotu ptaka po pracach rewaloryzacyjnych w l. 1960–1964. Fot. E. Kupiecki

14. Wilanów from a bird's eye view after revalorization conducted in 1960–1964. Photo: E. Kupiecki

strojem rzeźbiarskim balustrad muru oporowego i schodów w Wilanowie, autorstwa Jana Eliasza Hoffmana. Osiemnaście z nich, przedstawiających bogów olimpijskich, bóstwa i postacie z mitologii antycznej, ustawiono w narożach parterów górnego ogrodu, cztery zaś, wyobrażające postacie Herkulesa, umieszczono na narożnikach platformy i na krańcach promenady nad jeziorem.

Przerwane na kilka lat działania rewaloryzacyjne w ogrodzie wilanowskim wznowione zostały w 1960 r. w ramach realizacji uchwały Prezydium Rządu z dnia 18 XII 1954 r. o tzw. odbudowie Wilanowa. Podjęcie ich dopiero w kilka lat po decyzji rządowej wynikało z konieczności wykonania wcześniej podstawowych prac budowlano-konserwatorskich i instalacyjnych w pałacu i w budynkach przypałacowych, zwłaszcza zaś uzbrojenie całego terenu w urządzenia wodociągowe-kanalizacyjne, energetyczne itp.

Działania prowadzone w ogrodzie w latach 1960–1964 skupiły się na:

1. dokończeniu rekonstrukcji parterów barokowych i obsadzeniu ich piramidalnymi cisami i żywotnikami,
2. przeniesieniu części figur z tarasu górnego na taras dolny i wkomponowaniu ich w architekturę wysokiennych boskietów,
3. wykonaniu nawierzchni dróg z tłuczni ceglano-g, zamienionego następnie na asfalt z wprasowanym na gorąco grysem,
4. uruchomieniu fontann,
5. dokończeniu kamiennej balustrady muru oporowego, pokryciu jego elewacji tynkami terazytowymi i piaskowcem oraz wykonaniu kaskadowych wódzdrojów o „nowocześnie” zaprojektowanych wylewach i dwukondygnacyjnych misach,
6. oświetleniu całego ogrodu współczesnymi latarniami i reflektorami.

Mimo że podczas prac budowlanych i instalacyjnych przy pałacu odnaleziono zarówno dobrze zachowane fundamenty barokowego ogrodzenia dzielącego parady dziedzińca na część gospodarczą i honorową, jak też zdobione herbami Jana III i stylizowanymi liśćmi akantu kamienne słupy dawnej bramy tego ogrodzenia, nie przywrócono historycznego podziału dziedzińca. Tworzy to pewien wyłom w barokowym charakterze całego założenia, nie pozwala też zachować właściwej skali przestrzennej architektury pałacu, gubiącej się obecnie w rozległości przekształconego w XIX w. dziedzińca. Na przeszkodzie realizacji tego zamierzenia stanął brak zrozumienia ze strony ówczesnych decydentów istoty barokowego rozwiązania kompozycyjnego królewskiej rezydencji, jak i brak wyobraźni co do możliwości uzyskania niepowtarzalnych efektów wizualnych.

13. W części północnej tarasu powinny być ustawione statuy — Diany, Wenery, Flory i Pomony oraz Minerwy i Amfitryty, w części

Wnioski konserwatorskie

Niemожność odbudowy dziedzińca pałacowego spowodowana nieprzychylnym stanowiskiem władz, liczne błędy techniczne popełnione wskutek braku doświadczenia, niedostatecznego poziomu wiedzy technologicznej i niskiej jakości materiałów, a także parę pomyłek powstałych z niepełnej znajomości materiałów archiwalnych oraz programu ideowo-artystycznego zrealizowanego niegdyś w rezydencji królewskiej w Wilanowie skłaniają do sformułowania następujących postulatów.

Podstawowymi zadaniami wymagającymi realizacji w najbliższych latach powinny być:

1. generalny remont muru oporowego powiązany z:
  - a) usunięciem tynków terazytowych i wykładzin piaskowcowych oraz zastąpieniem ich tynkami wapienno-piaskowymi z zastosowaniem w celach dekoracyjnych typowych dla baroku drobnych otoczków,
  - b) wymianą dotychczasowych bezstyłowych elementów wodozdrojów na utrzymane w duchu sztuki barokowej;
2. nadanie dekoracji parterów górnego tarasu form XVII-wiecznych parterów haftowych, w oparciu o istniejące wzorniki włoskie i francuskie z czasów baroku;
3. wymiana wyrośniętych żywotników na dające się formować cisy piramidalne, przywrócenie „sklepionych alei” na osi galerii północnej oraz w obrębie szpalerów grabowych wzdłuż północnego skrzydła pałacu;
4. wymiana betonowych krawężników w parterach ogrodowych na wykonane z metalowej taśmy;
5. usunięcie asfaltowych nawierzchni dróg i zastąpienie ich żwirowymi;
6. skorygowanie rozstawu kamiennych figur mitologicznych na górnym tarasie ogrodowym w taki sposób, by wiązały się one ściślej z programem ideowo-artystycznym pałacu¹³;
7. zlikwidowanie fontanny na dolnym tarasie ogrodowym i bocznych fontann na górnym oraz przywrócenie fontanny w centrum tarasu górnego, zasilanej wodą ze studni głębinowej;
8. wprowadzenie do repertuaru dekoracyjnego ogrodu cytrusowych i laurowych drzew kubłowych oraz kwiatów stosowanych w epoce baroku;
9. zastąpienie stojących w narożnikach górnego tarasu budek wartowniczych drewnianymi altankami nawiązującymi do istniejących tu w czasach Jana III, o formach zbliżonych do altan projektowanych przez królewskiego architekta Tylmana z Gameren;
10. przywrócenie dwudziału dziedzińca parady przez odtworzenie ażurowego ogrodzenia z:
  - a) wykorzystaniem projektów prof. Gerarda Ciołka, odnalezionych filarów bramy królewskiej z XVII w. i widoku

południowej — Apollina, Marsa, Bachusa i Merkurego oraz Jowisza i Eola.

Canaletta; b) wprowadzeniem elementów dekoracyjnych ogrodzenia opisanych w *Inwentarzu Palacu Wilanowskiego* z 1793 r.;

11. przywrócenie kanału akcentującego osiowość założenia od zachodu i uczytelnienie osi barokowej od wschodu, w kierunku romantycznej bramy Potockich–Lubomirskich;

12. zmodernizowanie oświetlenia ogrodu i dziedzińca pałacowego.

Zrealizowanie tych wszystkich zadań przywrócić może świetność królewskiego Wilanowa, uczynić go bliższym epoce króla Jana III i postawić ogród wilanowski w rzędzie najwybitniejszych zabytków barokowej sztuki ogrodowej w Europie.

The Royal Garden in Wilanów and Its Contemporary Revalorization

The royal garden in Wilanów, 10 kilometres to the south-east from the centre of Warsaw, is one of the best preserved and valuable monuments of Baroque art in Poland. Set up in the last quarter of the seventeenth century by Jan III Sobieski, it frames the royal palace and prolongs its interiors. During the Baroque era its horseshoe pattern encircled the palace and courtyard, and was composed of two basic parts. The first was an ornamental two-tier Italian garden located in the central part of the palace-garden premise, with a retaining wall, geometrically designed flower beds, boskets, gilt mythological statues and a fountain in the middle. The second part, situated on both sides of the courtyard, was a vegetable-fruit garden, divided into quarters and enhanced with sculptures, grottoes and wells.

During the seventeenth and eighteenth century the garden was modified upon a number of occasions, always,

however, retaining its basic Baroque composition and symmetrical balance of plane elements. During the nineteenth century it was thoroughly redesigned in the spirit of Romantic landscape parks. The second world war caused serious devastation of the plants and artistic outfitting of the royal garden. Once Wilanów became state property, the garden was subject to general reconstruction and revalorization based on historical plans, views, on-site research and inventory descriptions (1946–1964). Despite the restoration of former splendour, a number of elements still require correction and supplementation. One of the important and as yet unrealised tasks is the restoration of the bipartite courtyard and canal, which accentuated the axis of the historical Baroque premise.